

30 ÉVES A
MAGYAR ALKALMAZOTT NYELVÉSZEK ÉS NYELVTANÁROK EGYESÜLETE

É. KISS KATALIN

Az alkalmazott nyelvészet leíró és elméleti nyelvészeti hozadékai

The benefits of applied linguistics

This paper offers examples from three areas of applied linguistics showing that the relation between linguistics and applied linguistics is bidirectional: not only does applied linguistics utilize the results of linguistic research but descriptive and theoretical linguistics too can rely on applied linguistics. The huge databases established and managed by language technology can reveal hidden correlations within the language system. The area of applied linguistics known in Hungary as *nyelvművelés* ‘language cultivation’, which offers advice on issues concerning the (more fastidious) linguistic norm, is an important source for diachronic linguistics, as non-linguists who point out newly emerging “linguistic errors” (and the linguists who respond to them) are the first to observe the changes taking place in the language. Language acquisition research, i.e. the study of the language use of younger children, may call attention to linguistic constraints that go unnoticed in the language of adults.

Keywords: applied linguistics–descriptive linguistics interaction, applied linguistics–theoretical linguistics interaction, possessive agreement allomorphs, base distinguishing tendency, verbal particle, *néhány/some*

Bevezetés

A harmincéves MANYÉ-t köszöntő írásomban arra szeretnék rámutatni, hogy az alkalmazott nyelvészeti kutatások a leíró és az elméleti nyelvészet számára is fontos tanulságokkal szolgáltak és szolgálnak. Az alkalmazott nyelvészet körébe lényegében a valamely nyelvészetten kívüli cél érdekében végzett nyelvi vizsgálatok tartoznak, például a nyelvtechnológiai munkálatok, melyek az ember–számítógép kommunikációt támogatják, a nyelvművelés, mely a tudomány–népszerűsítés mellett az egyén társadalmi státuszának emelését segíti, vagy a gyermeknyelvkutatás, melynek célja a gyermekek kognitív fejlődésének jobb megértése – mégis e kutatások a magyar grammatika pontosabb leírásához vagy akár az emberi nyelv működésének jobb megértéséhez is hozzájárulhatnak. Ezt szeretném illusztrálni néhány példával.

Nyelvtechnológia

A nyelvtechnológia nyelvészeti jelentősége már a kezdetekkor, Papp Ferenc hatvanas évekbeli kutatásai során világossá vált. Papp Ferenc munkatársaival lyukkártyákra

vitte a *Magyar nyelv értelmező szótárának* 58 323 címszavát, és kódolta e szavak morfológiai sajátosságait is. Ez az adatbázis szolgált a későbbi morfológiai elemzők, valamint a főnevek toldalékos alakjainak automatikus szintézisét megvalósító programok alapjául, és erre épült számos számítógéppel előállított szótár, elsőként Papp Ferenc 1969-ben megjelent *Szóvégmutato szótára* is. Az adatbázis mintegy 35 000 főneve sajátosságainak leíró nyelvészeti és nyelvelméleti feldolgozását is Papp Ferenc végezte el *A magyar főnév paradigmatis rendszere* című könyvében (Papp, 1975).

A nagyszámú adat, a releváns példák összességének számbavétele olyan leíró magyar nyelvészeti problémák tisztázását tette lehetővé Papp Ferenc számára, melyekkel kapcsolatban a korábbi grammatikusoknak csak részáltalánosításai voltak. Például már a 17. század óta foglalkoztatta a magyar nyelvészeket, hogy mikor *-a/e* és mikor *-ja/je* az egyes szám harmadik személyű birtokos személyrag.¹ Komáromi Csipkés György (1655), Pereszlényi Pál (1682), Verseghy Ferenc (1818), az 1846-os akadémiai nyelvtan (*A magyar nyelv rendszere*), a *Tüzetes magyar nyelvtan* (Simonyi, 1895), *A mai magyar nyelv rendszere* (Tompai 1961), valamint Kálmán (1951), Hámori (1959), Grétsy (1962), Károly (1965) és mások megfigyeléseit összegezve Papp Ferenc az alábbi – látszatra nem összefüggő – általánosításokat fogalmazta meg és ellenőrizte a 35 000-es adatbázison:

1. A mély hangrendű tövek gyakrabban kapnak *j-t*, mint a magas hangrendűek – lásd *kez-e* de *kar-ja*.

2. A mássalhangzó-torlódásra végződő tövek inkább megkívánják a *j-s* változatot: például *comb-ja*, *barack-ja*, *fájl-ja*

3. A többalakú tövek után a *j* nélküli alakváltozat áll. Bár a *türelm-e* és a *film-je* szóalakok töve egyaránt *-lm-re* végződik, a többalakú *türelm/türelm* az *-e* változatot, az egyalakú *film* pedig a *-je* változatot veszi fel. A *cukor* általában többalakú tőként viselkedik (*cukor*, *cukr-ot*), így harmadik személyű személyragos alakja a *cukr-a*. Azonban egyalakú tőként is ragozható (*vércukor-t mér*); ekkor személyragos alakja a *vércukor-ja*.

4. A képzők nagyobb része, például a *-ság/ség* a *j* nélküli alakot részesíti előnyben (*bátorság-a*, *dicsőség-e*).

5. Az alkalmilag főnévként használt szóalakok harmadik személyű személyragja a *-ja/je*: *jobb-ja*, *nagy-ja*, *kék-je*, *választott-ja*.

A kereshető adatbázis segítségével, az általánosítások ellenpróbakkal való ellenőrzése és pontosítása révén Papp Ferencnek sikerült közös magyarázatot találnia a fenti jelenségcsoportra. Megállapította, hogy a magyarban működik egy bázismegkülönböztető tendencia, melynek eredményeképpen az esetragozás alapjául szolgáló három legfontosabb főnévi bázis: a pusztá tő (üveg, asztal), az egyes szám harmadik személyű birtokosra utaló bázis (üvege, asztala), valamint a többes számú pusztá tő (üvegek,

¹ Papp Ferencet és a Strukturális magyar nyelvtan *Morfológia* kötetét (Kiefer, 2000) követve nem a birtokos személyjel, hanem a birtokos személyrag terminust használom. Pontosabban a behatárolt cselekvést, történet kifejező igék is használhatók folyamat leírására – például amikor egy behatárolt esemény folyamatos ismétlődéséről van szó. Ilyen esetben természetesen elmarad az igekötő – lásd az alábbi mondatpár első mondatát:

(i) *Egész délután házi feladatokat pótoltam. Nyolcig mindet bepótolom.*

asztalok) azonnal megkülönböztethető egymástól. A birtokos személyragos bázis az ómagyar kor elején még nem tartalmazott *j*-t; a *j* legfeljebb hiátustöltőként fordult elő a *fű-j-a* típusú szóalakokban. A bázismegkülönböztetés akkor vált szükségessé, amikor a honfoglalás után nagy tömegű szláv és latin kölcsönszó áramlott be a magyarba, melyek jó része (szláv kölcsönszavaink 38%-a) *a*-ra végződött. Esetükben bizonytalan volt, hogy a szóvégi *a* hang melyik bázist képviseli; például a *gomba* pusztá szótó-*e* vagy birtokos személyragos alak. Ekkor jelent meg a bázismegkülönböztető szerepű *j*: ez segített – és segít ma is – megkülönböztetni a *gomba* és *gombája*, illetve *gomb* és *gombja* bázisokat. (Arra is számos példa van, hogy a szóvégi hang elhagyásával vált két bázis megkülönböztethetővé – így lett a neolatin *boltá*-ból *bolt*, vagy a szláv *beseda*-ból *beszéd*, a *csardak*-ból *csárda*.)

A *-ja/je* személyrag *j* elemének tulajdonított bázismegkülönböztető funkcióból a fenti öt pontban megfogalmazott megfigyelések mindegyike levezethető. Azért a mély hangrendű szavak esetében gyakori a *-ja/je* változat, mert a szláv és német kölcsönszavak háromnegyede, a görög–latin és neolatin kölcsönszavaknak pedig kilenczede mély illeszkedésű. A nem-tipikus, mássalhangzó-torlódással végződő szótövek esetében különösképpen fontos a bázisok azonosíthatósága; ezért kíván a *barack* vagy a *fájl* és a *lájk* *-ja* személyragot. Ellenben a többalakú tövek, például a *türelem*–*türelm-e*, maguk is felmutatják az abszolút bázis – birtokos személyragos bázis oppozíciót, így esetükben nincs szükség *j*-re. A gyakori képzők, például a *-ság/ség* is azonosítják az abszolút bázist, ezért őket is az *-a/e* személyrag követi. A főnévként használt melléknevek, például a *jobb*-*ja*, *nagy*-*ja*, *kék*-*je*, *választott*-*ja* esetében a *j* a bázis főnévi bázis voltát mutatja.

Míg az 1960-as években Papp Ferenc egy 58 000 szavas adatbázisból vont le nyelvészeti következtetéseket, a mai nyelvtechnológiai munkálatok már egymilliárd szavas vagy annál is nagyobb korpuszokon alapulnak. Bár e kutatások elsődleges célja az automatikus nyelvfeldolgozás és nyelvgenerálás, a hatalmas adatmennyiségből magáról a nyelvről, a nyelv szerkezetéről és működéséről is új információk vonhatók el. Ennek legújabb példája Kalivoda Ágnes *Igekötős szerkezetek a magyarban című bölcsészdoktori disszertációja* (2021). A *disszertáció alapjául szolgáló kutatómunka során Kalivoda Ágnes egy egymilliárd szavas korpusz 53 500 igekötős igés mondatát vizsgálta, és vizsgálatai az igekötőkkel kapcsolatos szinkrón és diakrón alaktani, mondattani és lexikális kérdések egész sorának megválaszolását tették lehetővé. A magyar nyelvtanoknak biztos kritériumok híján nincs egységes álláspontjuk például a tekintetben, hogy mi tartozik az igekötők állományába. Arra sincs általánosan elfogadott válasz, hogy mekkora az igekötőknek az igétől való lehetséges távolságuk; vagy milyen igetípusok mely igekötőkkel kapcsolódhatnak. A nagy adathalmaz, a „big data” lehetővé tette e kérdések megválaszolását.*

Az igekötők állományának meghatározásához Kalivoda Ágnes kilenc kritérium szerint osztályozta az igével lexikális egységet alkotó igemódosítókat. Vizsgálta, hogy produktívak-e, azaz járulhatnak-e új igékhez (pl. *el-emailez*), reduplikálhatók-e (*meg-megáll*), elválnak-e deverbális főnévtől tagadás esetén (*meg nem támadás*), kombinálhatók-e a *-fele* morfémával (*lefele húz*), fokozhatók-e (*feljebb megy*), személyragozhatók-e (*rám szól*), morfológiailag egyszerűek-e (*meg*) vagy összetettek (*agyon*), egy- vagy többszótagosak, és milyen gyakoriak. E jegyek megállapításával mérhetővé és kifejezhetővé vált az az intuíció, hogy az igekötőknek egy része kétségtelenül ige-

kötő; más részüknek a megítélése azonban bizonytalan. Kalivoda Ágnes a fenti kilenc jegyet halmazként értelmezte, és ha egy igekötő rendelkezett egy adott jeggyel, akkor besorolta az adott halmazba. Minél több halmaz metszetében jelent meg egy igekötő, annál tipikusabbnak minősült. Ezzel a módszerrel az alábbi négy igekötőosztályt állapította meg:

I. Prototipikus igekötők: *be, fel, ki, le, el, meg*

II. Centrális igekötők: pl. *oda, vissza, össze, alá, szét, át, rá, bele, hozzá, ide, haza*

III. Félperiferikus igekötők: pl. *alul, körül, külön, odébb, szerte, tele, által, tönkre, újjá*

IV. Periferikus igekötők: pl. *fönn, közé, bent*

Az elvégzett vizsgálatok az igekötők problematikáján túlmutató nyelvelméleti kérdések megítéléséhez is hozzájárulnak. Kalivoda Ágnes kimutatta például, hogy mind az *-ás/és*, mind az *-at/et* képzős elemek belső szerkezetében megőrződhet a tagadott igei szintagma, például: *a probléma meg nem értés-e, a csomag át nem vétel-e*. Az *-ás/és* képzőt úgy tartjuk számon, mint amely mind főnévképző, mind igenév- (gerundium-) képző szerepet betölthet (Dékány 2014). Az igenévképzőket a mondattani elemzés az igei szintagmára épülő önálló szintaktikai elemeknek tekinti. Az igei szintagma tagadósztót is tartalmazhat, így nem váratlan a *[[meg nem ért]-és]* szerkezet. Az *-al/el* képzőnek viszont nem tulajdonítanak a grammatikák igenévképző szerepet. Ha főnévképző, akkor nem világos, hogyan válhat szét tagadáskor az általa képzett átvétel vagy *visszahozatal* főnév. Az *-al/el* már nem produktív képző; elképzelhető, hogy az ősmagyar korban igenévképzőként is funkcionált, és ennek maradványa az *[[át nem vét]-el]*, *[[vissza nem hozat]-al]*. Ezt a hipotézist hanti vagy mansi párhuzammal lehetne valószínűsíteni. Akár nyelvi kövületről van szó, akár nem, az *át nem vétel*, *vissza nem hozatal* típusú szerkezetek azon új morfológiaelméletek, például Lieber (1992) melletti bizonyítékként is felfoghatók, melyek szerint a morfológia nem önálló grammatikai komponens; a morfémák, szavak, kifejezések egyaránt a szintaktikai szerkezet építőkövei. E mellett a felfogás mellett szólnak az olyan Kalivoda Ágnes által megfigyelt szóalakok is, melyekben egy tagadott igei szintagmából képzett igenevet további melléknév- vagy határozószó-képzővel látunk el, tehát egy szintaxisban létrehozott szerkezetet vetünk alá morfológiai műveletnek, például: *[[[el nem szakad]-ó]-s]*, *[[[el is várhat]-ó]-an]*, *[[le nem zárat]-lan]*, *[[be nem hozhat]-atlan]*.

Mint Papp Ferenc és Kalivoda Ágnes nyelvtechnológiai kutatásai megmutatták, a nagy nyelvi korpuszokat elemző és rendező vizsgálatok korábban rejtve maradó nyelvi rendszereket és nyelvtörténeti folyamatokat világíthatnak meg, sőt nyitott nyelvelméleti kérdések eldöntéséhez is érveket szolgáltathatnak.

Nyelvművelés

A nyelvművelő irodalom sem csupán felhasználja a nyelvészeti kutatások eredményeit, hanem inspirálja is őket. A nyelvművelők hívják fel elsőként a figyelmet a nyelvben bekövetkező változásokra. A nyelvben folyamatosan felbukkanó új formák, a fiatalok vagy valamely más társadalmi csoport nyelvében megjelenő új változatok a többi társadalmi csoport szemében általában hibának tűnnek, hiszen nem felelnek meg a gyermekkorban elsajátított anyanyelvi grammatikának. A művelt köznyelv tudatos használói a hibásnak vagy szokatlannak talált új változatok megítéléséhez a nyelv-

művelő irodalomtól várnak útbaigazítást. Az új nyelvi jelenségeket felmutató nyelv-művelő írások fontos forrásai mind a leíró, mind a nyelvi változásokat kutató diakrón nyelvészetnek.

A nyelv-művelő irodalom visszatérő témája például a „felesleges igekötő-használat” – lásd a *Nyelv-művelő kézikönyv* igekötős szócikkeit (Grétsy–Kovalovszky 1980/1985). Sok tudatos nyelvhasználó évtizedek óta nyelvhelyességi hibának érzi az igekötő kitételét olyan esetben, amikor az igekötő nem tesz hozzá semmit az alapige jelentéséhez; amikor az ige önmagában is behatárolt vagy egyszerre végbemenő cselekvést, történést fejez ki. A leggyakrabban emlegetett példák közé tartozik a *bebiztosít*, *beigazolódik*, *bepótol*, *kiértésít*, *kikézbésít* kihangsúlyoz, *kihat*, *lefertőtlenít*, valamint az olyan latinból kölcsönzött igék, melyek már tartalmazznak latin igekötőt, például az *áttranszformál*, *leredukál*, *összekombinál*. Az ilyen, hibásnak vélt igealakok hasznos információt szolgáltatnak a nyelvtörténész, illetve az elméleti nyelvész számára. A magyarban az ómagyar kor óta egyre növekvő számban és arányban használunk igekötős igéket. Az igekötők az igével jelölt esemény végpontját jelölik, azaz, behatárolt jelentésűvé, telikusá teszik az igét – lásd a *fut* – *odafut*, *olvas* – *elolvas*, *tanul* – *megtanul* párokat. Az igekötős igék az ómagyar kor óta telikusak, de az igekötő nélküli igék eredetileg jelölhettek akár behatárolt, akár határpont nélküli cselekvést, történést. Az igekötő-használat fokozatosan terjedt ki a behatárolt vagy egyszerre végbemenő cselekvést jelölő igék egyre nagyobb részére. Például a Miatyánk 1416-ra datálható első fennmaradt szövege a Münchener kódexben még egyetlen igekötőt sem tartalmaz; egy 16. század eleji változatában már három igekötőt találunk (Sarbak 2005); a középmagyar korban rögzült, ma is használatos szövegváltozatokban pedig már hét igekötő van. Az igekötőzés mára a telikus igék egész osztályára kiterjedt; a *bebiztosít*, *beigazolódik*, *bepótol*, *kiértésít*, *kikézbésít*, *kihangsúlyoz*, *kihat*, *lefertőtlenít*, *áttranszformál*, *leredukál*, *összekombinál* e folyamat végső kiteljesedését mutatja. Ezek az igék azért kaptak igekötőt, mert a mai magyar nyelv rendszere igekötővel jelöli, hogy az általuk kifejezett cselekvés, történést behatárolt; egy ponton véget ér, és azon túl nem folytatható (lásd É. Kiss 2004).²

Tovább is sorolhatnánk az olyan példákat, melyek nyelv-művelő nézőpontból normasértésnek tűnnek, a diakrón nyelvész szemszögéből pedig kezdődő nyelvi változásnak. A nyelv-művelő irodalom mutatott rá először például a *Természetesen, hogy ...; Valószínűleg, hogy ...; Nyilván, hogy...* szerkezet megjelenésére, vagy a személyragos főnévi igenév (pl. *El kell mennem*) helyére lépő kötőmód (*El kell menjek*) térnyerésére. A későbbi nyelvészeti kutatások (Posgay 2000; É. Kiss 2010; 2020) mindkét szerkezetet az erdélyi magyar nyelvváltozatból a magyarországi köznyelvbe kerülő változatokként elemezték, és román kontaktushatásra vezették vissza.

A nyelv szüntelenül változik, és az új jelenségek folyamatosan bizonytalanságot, ellenérzést keltenek, különösen a nyelvhasználók idősebb generációiban. Az erre reagáló nyelv-művelő irodalom máig a nyelvi változások legérzékenyebb detektora.

² Pontosabban a behatárolt cselekvést, történést kifejező igék is használhatók folyamat leírására – például amikor egy behatárolt esemény folyamatos ismétlődéséről van szó. Ilyen esetben természetesen elmarad az igekötő – lásd az alábbi mondatpár első mondatát:

(i) *Egész délután házi feladatokat pótoltam. Nyolcig mindet bepótolom.*

Gyermeknyelv kutatás

A gyermeknyelvvizsgálókkal kapcsolatos pszicholingvisztikai kutatások mögöttes célja általában a gyermekek kognitív fejlődésének megismerése, a velünk született képességek és a tanult ismeretek, készségek elkülönítése. Igaz ez a *néhány/some* kvantor használatát vizsgáló kísérletekre is. Régi megfigyelés, hogy a gyerekek másképp értik a *néhány* jelentésű determinánst tartalmazó kifejezéseket, mint a felnőttek. A legismertebb kísérletben (Papafragou–Musolino 2003) az alábbihoz hasonló kép–mondat párok igazságát kellett megítélni:

(1) *Néhány ló átugrott a farönkön.*

1. kép

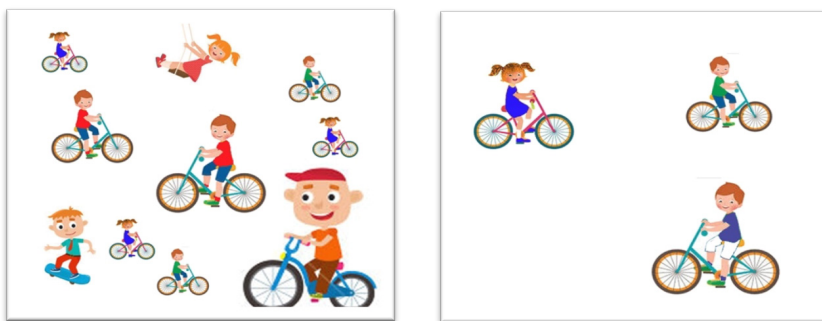
A kísérlet résztvevőinek arra a kérdésre kellett felelniük, hogy igaz-e az 1. képről az (1) alatti mondat. Míg a felnőttek szinte egyöntetűen hamisnak tartották a mondatot (mivel nem néhány ló ugrott át a farönkön, hanem minden ló), a gyerekek igaznak fogadták el. A teszteredmények értelmezését Noveck (2001) tanulmányának címe foglalja össze legtömörebben: *When children are more logical than adults – 'amikor a gyerekek logikusabbak mint a felnőttek'*. A cím arra utal, hogy logikai értelemben igaz a mondat a képről, hiszen ha minden ló átugrott a farönkön, akkor a lovak részhalmozára, néhány lóra is igaz, hogy átugrott rajta. A felnőttek esetében azonban a logikai értelmezést felülírja egy pragmatikai következtetés, egy ún. skaláris implikátúra. Ennek alapja egy Grice (1997) által megfogalmazott társalgási alapelv, a gazdaságosság elve, mely szerint a társalgás során éppen annyi információt kell közölni, amennyi az adott helyzetben releváns. Mivel az adott mondat célja a képleírás, a *Néhány ló átugrott a farönkön* mondat nem közli a releváns információk teljességét, azt, hogy minden ló átugrott a farönkön. Noveck (és sokan mások) azt a konklúziót vonták le, hogy a logikai következtetés képessége, melynek alapján az (1) alatti mondat igaz a

képen ábrázolt helyzetben, része a gyerekek veleszületett eszköztárának. Azt a pragmatikai tudást viszont, mely a felnőttek szemében helytelennek minősíti az (1) alatti képleírást, tanulással, gyakorlással kell elsajátítani, és ez általában csak a kisiskolás kor végére sikerül. A kísérletek azonban e következtetésnek ellentmondó tényeket is produkáltak. A fenti érvelés alapján azt várnánk, hogy a gyerekek a *Két ló átugrott a farönkön* mondatot is igaznak fogadják el az adott képről, hiszen, ha három ló átugrott a farönkön, akkor közülük bármely kettőre is igaz, hogy átugrott rajta. Ezt a mondatot azonban a gyerekek többsége elutasította – azaz, számsorokon a gyerekek is képesek skaláris következtetésre.

Magyar gyerekekkel is végeztünk hasonló kísérletet, és ugyanazt az eredményt kaptuk: a gyerekek többsége igaznak fogadta el az (1) alatti mondatot az 1. kép leírásaként (É. Kiss, Pintér & Zétényi, 2020). Mi azt is megkérdeztük kísérletünk néhány óvodás résztvevőjétől, hogy mit jelent a *néhány*. Azt a választ kaptuk, hogy azt jelenti: 'kevés'. Ennek alapján feltételeztük, hogy a gyerekek azért tartják helyesnek az (1)-es mondatot, mert úgy érzik, hogy 'kis számú ló átugrotta a farönköt'. Hipotézisünket további kísérlettel ellenőriztük. A gyerekeknek azt kellett eldönteniük, hogy egy *néhány*-t tartalmazó mondat, például a (2) alatti, a 2a és 2b jelzetű képek közül melyikről szól. Az egyik kép, esetünkben a 2a jelzetű, a *néhány* 'nem minden' értelmének felelt meg; a másik, esetünkben a 2b, a *néhány* 'kevés' értelmét ábrázolta.

(2) *Néhány gyerek biciklizik.*

2a–2b. kép

A nagycsoportos óvodások 60%-a a 'kevés' értelmezést választotta; de az életkorral fokozatosan csökkent a 'kevés' értelmezést választók aránya; a harmadikosok között már a 'nem minden' értelmezést választók kerültek többségbe.

Kísérleteink megmutatták, hogy megalapozatlan az a magyarázat, miszerint a gyerekek néhány-értelmezését a logikai következtetés képessége határozza meg, és ez a képesség korábbi életkorban érvényesül, mint a pragmatikai, skaláris következtetés képessége – feltehetően azért, mert az előbbi velünk született, az utóbbi tanulás eredménye.

Ugyanakkor kísérleteink tisztán nyelvészeti kérdések tisztázását is maguk után vonták. Kiderült, hogy a gyerekek nem véletlenül tulajdonítottak a *néhány*-nak 'kevés' jelentést. A *néhány* valóban kétértelmű; van egy partitívusi, 'nem minden'-nek megfelelő jelentése, és egy 'kevés'-sel szinonim értelme. Egyes mondattani helyzetekben csak az egyik vagy csak a másik jelentéssel társítható; más pozíciókban mindkét jelentés tulajdonítható neki. Topikpozícióban, azaz a főhangsúlyt megelőző mondatkezdő helyzetben a *néhány x* mindig az *x*-ek halmazának részalmazára utal, tehát azt jelenti, hogy 'nem minden *x*'. Például:

(3) *Néhány diák BENT van a teremben.*

'A diákok egy része bent van a teremben.'

Igemódosítói pozícióban, azaz az igekötő szokásos helyén, a közvetlenül ige előtti főhangsúlyos helyzetben viszont a *néhány* jelentése: 'kevés'. A főhangsúlyt nem a *néhány*, hanem az általa módosított főnév viseli:

(4) *Néhány DIÁK van a teremben.*

'Kisszámú diák van a teremben.'

Szabolcsi (1994, 2010) szemantikai elemzése csoportjelölő és számláló kvantorokat különböztet meg. A csoportjelölő kvantorok egy állítás alanyát nevezik meg. A számláló kvantorok ezzel szemben egy esemény résztvevőinek a számát adják meg. Mint bebizonyosult, a magyar mondatban a topikpozícióban álló *néhány x* csoportjelölő kvantorként, az igemódosítói pozícióban álló *néhány x* számláló kvantorként működik. A két jelentés különbsége különösen nyilvánvalóvá válik, ha a mondatokat szembeállítjuk tagadott párjukkal. Ekkor a topikpozícióban található, csoportjelölő, partitívusi *néhány* esetében értelmes mondatot kapunk, hiszen ami a diákok egyik részalmazáról állítható, az tagadható a diákok másik részalmazával kapcsolatban:

(5) *Néhány diák BENT van a teremben, néhány diák NINCS bent a teremben.*

Ha viszont a 'kevés' jelentésű *néhány*-os mondatot állítjuk szembe tagadott párjával, értelmetlen kijelentést kapunk – hiszen a *néhány* számláló kvantorként azt adja meg, hogy hány résztvevője van az adott eseménynek. Egy számláló állítás és az ellenkezője nem lehet egyszerre igaz:

(6)**Néhány DIÁK van a teremben, nincs néhány diák a teremben.*

Fókusz helyzetben, azaz olyan főhangsúlyos pozícióban, melyet hangsúlytalan ige + igekötő követ, a *néhány*-os kifejezés kétértelmű:

(7) *Csak NÉHÁNY DIÁK iratkozott be.*

a. 'Csak a diákok egy része iratkozott be.'

b. 'Csak kis számú diák iratkozott be.'

Ugyancsak kétértelmű a *néhány*-os kifejezés ige utáni helyzetben:

- (8) *Találkoztam néhány diákkal.*
 a. 'Találkoztam a diákok egy részével.'
 b. 'Találkoztam kisszámú diákkal.'

Az igeik egy csoportja, a létrejövést, megjelenést jelentő igeik csak határozatlan, nem-partitívusi értelmű alanyt engednek meg. Ilyen ige például az *érkezik*, *készül*. Ezek alanyaként a *néhány x* kifejezés 'kevés x'-et jelent, álljon akár igemódosítói helyzetben, akár az ige után (az ilyen igeik alany nem állhat topikpozícióban):

- (9)a. *Néhány VENDÉG érkezett.*
 'Kisszámú vendég érkezett.'
 b. *KÉSZÜLT néhány dolgozat.*
 'Készült kisszámú dolgozat.'

Az ilyen igeik ige-kötős párja viszont csak határozott vagy partitívusi értelmű alanyt enged meg. Ha az alanyuk *néhány x* kifejezés, 'nem minden x'-ként értjük:

- (10)a. *Néhány vendég MEGérkezett.*
 'A vendégek egy része megérkezett.'
 b. *Néhány dolgozat ELkészült.*
 'A dolgozatok egy része elkészült.'

Azokban a mondatokban, melyeket a gyermeknyelvi kísérletek során teszteltek, a *néhány*-os kifejezés mindig topikpozícióban állt – ezért értették a felnőttek a *néhány x*-et 'nem minden x'-nek.

Kísérleteink tehát amellet, hogy cáfoltak egy, a gyerekek kognitív fejlődésével kapcsolatos hipotézist, magyar leíró és nyelvelméleti tanulságokhoz vezettek. A kísérleti eredmények továbbgondolása megmutatta, hogy a *néhány* kvantor kétértelmű; akár csoportjelölő kvantorként, akár számláló kvantorként értelmezhető (Szabolcsi [2010] csupán a csoportjelölő kvantorok között említi az angol *some*-ot). Csoportjelölő kvantor vagy számláló kvantor státuszát, azaz 'nem minden'-nek vagy 'kevés'-nek megfelelő olvasatát mondat szerkezeti helye, a pozíciója által meghatározott hangsúly, illetve az adott mondat igéjének szelekciós tulajdonságai határozzák meg – legalábbis a felnőttek nyelvében. A *néhány* két olvasata közül a 'kevés' az egyszerűbb; ez nem igényli egy fölöttes halmaz megkonstruálását – ezért a gyerekek ezt sajátítják el először, és egy ideig ez marad számukra a *néhány* elsődleges olvasata.

Összefoglalás

Példáim az alkalmazott nyelvészet három részterületével kapcsolatban mutatták meg, hogy a nyelvészet és az alkalmazott nyelvészet közti kapcsolat kétirányú: nemcsak az alkalmazott nyelvészet használja a nyelvészeti kutatások eredményeit, hanem a leíró és az elméleti nyelvészet is támaszkodhat az alkalmazott nyelvészetre. A számítógépes

nyelvészet által létrehozott és kezelt óriási adathalmazok a nyelvi rendszer korábban fel nem ismert összefüggéseire világíthatnak rá. A nyelvművelés a diakrón nyelvészet számára jelent fontos forrást, ugyanis általában a nyelvhasználat „hibáira” felügyelő laikusok és az ezekre reagáló nyelvművelők mutatnak rá elsőként a nyelvben végbe-menő változásokra. A gyermeknyelv kutatás, a gyerekek sajátos nyelvhasználata egyes nyelvi jelenségeknek olyan feltételeire, korlátaira hívhatja fel a figyelmet, melyeket a felnőtt nyelvben észrevételek maradnak.

IRODALOM

- A magyar nyelv rendszere* (1846). Magyar Tudós Társaság.
- Dékány, É. (2014). A nem véges alárendelés (az igenevek) története. In É. Kiss K. (Eds.), *Magyar generatív történeti mondattan* (pp. 177–238). Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss, K. (2004). Egy igekötőelmélet vázlatja. *Magyar Nyelv*, 100(1), 15–43.
- É. Kiss, K. (2010). Valószínűleg, hogy kontaktushatás. In É. Kiss, K. & Hegedűs, A. (Eds.), *Nyelvelmélet és kontaktológia* (pp. 223–238). PPKE BTK.
- É. Kiss, K. (2020). A balkáni kötőmód beépülése két magyar nyelvváltozat beszélőinek grammatikájába. In Balogné Bérces, K., Hegedűs, A. & Pintér, L. (Eds.), *Nyelvelmélet és diakrónia 4.* (pp. 69–85), PPKE BTK.
- Grétsy, L. (1962). *A szóhasadás*. Akadémiai Kiadó.
- Grétsy, L. & Kovalovszky, M. (1980/1985). *Nyelvművelő kézikönyv I-II*. Akadémiai Kiadó.
- Grice, P. (1997). A társalgás logikája. In Pléh, Cs., Síklaki, I. & Terestyéni, T. (Eds.), *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés* (pp. 213–228). Osiris Kiadó.
- Kalivoda, Á. (2021). Igekötős szerkezetek a magyarban. PhD-disszertáció, PPKE BTK.
- Hámori, A. (1959). A 3. személyű birtokosra vonatkozó személyrag-változatok használata mássalhangzós tövű szavainkban. *Magyar Nyelv*, 55(1), 55–67.
- Kálmán, B. (1951). *Tályoga vagy tályogja, hólyaga vagy hólyagja*. *Magyar Nyelvőr*, 75(4), 290–292.
- Károly, S. (1965). Birtokos személyjelek alakváltozatainak egyenlőtlen használata a múltban. In Pais, D. & Benkő, L. (Eds.), *Alak- és mondattani gyűjtemék* (pp. 41–56). Nyelvtudományi Értekezések 46. Akadémiai Kiadó.
- Kiefer, F. (2000, szerk.). *Magyar strukturális mondattan III. Morfológia*. Akadémiai Kiadó.
- Komáromi Csipkés, Gy. (1655/2008). *A magyar nyelv magyarázata. Hungaria Illustrata*. Hasonmás kiadás fordítással. Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Pereszlényi, P. (1682/2006). *Grammatica linguae Hungaricae A magyar nyelv grammatikája*. Hasonmás kiadás fordítással. Magyar nyelvtudományi Társaság.
- Lieber, R. (1992). *Deconstructing morphology: Word formation in syntactic theory*. University of Chicago Press.
- Novack, I. A. (2001). When children are more logical than adults: Experimental investigations of scalar implicature. *Cognition* 78, 165–188.
- Papp, F. (1969). *A magyar nyelv szóvégművelő szótára*. Akadémiai Kiadó.
- Papp, F. (1975). *A magyar főnév paradigmatis rendszere*. Akadémiai Kiadó.
- Papafragou, A. & Musolino, J. (2003). Scalar implicatures: Experiments at the semantics-pragmatics interface. *Cognition* 86, 253–282.
- Posgay, I. (2000). The Syntactic Construction of the Type (*el*) *kell menjek* in Standard Hungarian and the Influence of Transylvanian Dialects. *Dialectologia et Geolinguistica* 2000, 63–7.

- Sarbak, G. (2005). Magyar nyelvemlék a XVI. század elejéről a Bajor Nemzeti Könyvtárban. *Magyar Nyelv*, 101(2), 147–161.
- Simonyi, Zs. (1895). *Tüzetes magyar nyelvtan*. Akadémiai Kiadó.
- Tompa J. (1961–1962, szerk.). *A mai magyar nyelv rendszere I-II*. Akadémiai Kiadó.
- Verseghy, F. (1818). *Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány*. Buda.